

Josep PERARNAU I ESPELT

FÓRMULA D'ABJURACIÓ D'UN MATRIMONI DE VALDESOS BARCELONINS

Si hom mira la llista d'exemplars manuscrits de la *Summa de paenitentia* de sant Ramon de Penyafort fins ara més completa no hi trobarà el volum, entorn al qual giren aquestes pàgines,¹ tot i que ja setze anys abans de la publicació de la dita llista José Gómez Pérez n'havia donada notícia.²

Però, si hom es deixa conduir per la notícia acabada d'esmentar, tindrà tot el dret de pensar que aquell és un exemplar més de tants que presenten les dues sumes de sant Ramon de Penyafort ja unides, amb l'única particularitat que entre el tercer llibre de la de penitència i el quart llibre o *Summa de matrimonio* hi ha «una fórmula para abjurar la herejía, fórmula usada en Barcelona en el siglo XIII».³

L'anàlisi del volum ens menarà a una idea considerablement diversa de la que proporcionen les informacions publicades fins a la data, raó per la qual comencem oferint una descripció del manuscrit i del contingut.⁴

1. LAUREANO ROBLES, *Escritores dominicos de la Corona de Aragón (siglos XIII-XV)*, dins «Repertorio de Historia de las Ciencias Eclesiásticas en España», 3. *Siglos XIII-XVI* (Corpus Scriptorum Sacrorum Hispaniae. Estudios, 2), Salamanca, Universidad Pontificia 1971, 11-177; la indicació dels exemplars romans es troba en la pàgina 11; un dels manuscrits de la *Summa de paenitentia* allí indicats és el Barb. lat. 3185; la relació entre aquest volum i la *Summa* sembla consistir en el fet que és el catàleg d'una biblioteca en la qual no devia mancar l'obra del nostre sant; la qual, en canvi, es troba en el Barb. lat. 407, no assenyalat per Robles. També ha d'ésser desestimada la indicació de la seva pàg. 29 relativa a la Biblioteca Nazionale. Les dites pàgines foren després completades en el llibre del mateix autor i títol, Salamanca [Universidad Pontificia] 1972, 14-33.

2. JOSÉ GÓMEZ PÉREZ, *Manuscritos españoles en la Biblioteca Nacional Central de Roma. Catálogo*, Madrid, Dirección General de Relaciones Culturales 1956, 49-50.

3. *Ibid.*

4. En la descripció, segueixo la metodologia per mi mateix formulada dins *Els manuscrits lul·lians medievals de la «Bayerische Staatsbibliothek». I. Volums amb textos catalans* (Studia, textus, subsidia, III), Barcelona, Facultat de Teologia de Catalunya 1982, 10-16.

El Sessor. 15 de la Biblioteca Nazionale de Roma

En el seu estat actual el volum és enquadrernat amb tapes de paper encartonat, de 290 x 200 mm de superfície. Entre coberta i contracoberta i cos del volum hi ha dos folis de paper en blanc destinats a guarda; segurament són del segle XVII, ja que en el segon de coberta trobem escrit amb lletra d'aquell segle: «Codex 235. Continet primo Summam de Paenitentia et Matrimonio S. Raymundi de Pennaforti, in hoc tamen codice Summa de matrimonio tribuitur Tancredo Bononiensi. / Secundo, Sermones de Tempore Joannis de Albauilla». El llom és de pell blanca llisa; porta al final l'etiqueta amb les dades: «1559 / Mss. / Sessor. / 15». Els dos folis més pròxims a la coberta i a la contracoberta tenen comptes diversos d'un lloc fora de Roma;⁵ el compte escrit en el foli més pròxim a la contracoberta és datat del 1808. En el darrer foli del cos del volum (f. 101v) hi ha repetit un segell, sembla del segle XIX, en el qual es llegeix «Abb. S. Crucis in Hyerusalem Ord. Cist.». El segell de la «Biblioteca Naz. / Vittorio Emanuele / Roma» és repetit en folis diversos. A l'actual f. 1r hi havia una nota de possessió de dues línies, de la qual amb molta dificultat es pot llegir: «Iste liber est sancte [Crucis in Hyerusalem...] / cuius anima requiescat [in pace]». Segons Pérez Gómez, el volum havia pertangut al cardenal Gioacchino Besozzi.⁶ La nota de possessió potser es referia a una deixa testamentària seva a favor de Santa Creu de Jerusalem.

El cos del volum consta actualment de cent-un folis de pergami numerats modernament amb llapis i agrupats en nou plecs. Els folis tenen 278 x 197 mm de superfície. Els sis primers plecs són uniformes de 6 x 2, equivalents a dotze folis cada un (ff. 1-72), els fulls guarden una seqüència de carn-pèl-pèl-carn, amb relligat senzill i cap numeració antiga ni de plecs, ni de fulls ni de folis; tots els plecs tenen reclam normal, tret del segon, en el qual aquell no es veu (cf. f. 24v), segurament perquè fou tallat per la guillotina (el del plec següent resultà retallat i és poc visible, cf. f. 36v); els tres darrers plecs eren inicialment i els dos primers (és a dir, dins el conjunt, els plecs setè [ff. 73-82] i vuitè [ff. 83-92]) segueixen essent de 5 x 2, equivalents a deu folis cada un; el darrer ara

5. Que es tractava d'un lloc fora Roma es dedueix d'aquella frase, que diu: «Barili per il consumo di F. Desiderio, Guardarobba, Garzone ossia Fattore di Campagna, Religiosi, o Forastieri che vengano di Roma ed altri...», f. 1 afegit en la part de la coberta.

6. Hom en pot veure una biografia signada per G. PIGNATELLI, dins «Dizionario Biografico degli Italiani», 9 (1967), 677-679.

és coix, de 5/4 (ff. 93-101), per pèrdua de la segona meitat o foli del primer full, el més exterior del plec, el qual seria el foli 102.

En aquests cent-un folis hi ha els textos següents:

I. Ff. 1a-67r. a) Ff. 1a-19c: *Inc.*: Quoniam ut ait Jeronimus secunda post naufragium tabula est culpam simpliciter confiteri... *Exp.*:... Quaedam alia de sepulturis que pertinent ad symoniam, require supra de symonia. Item, per questionem et & Queritur hoc consequenter. b) Ff. 19c-34d. *Incipit secunda pars. Capitula. Inc.*: De homicidio... In prima parte dictum est de quibusdam criminibus que principaliter in deum committuntur... *Exp.*: ...sed tutori, curator, domino, monasterio, patri, marito et ecclesie. *Explicit secunda pars presentis libri.* c) Ff. 34d-67d. *Incipit tertia. Inc.*: De qualitate ordinandorum... XIII capitula de apostolo et sunt ab ecclesia instituta. De qualitate ordinandorum. Expeditis per gratiam dei duabus partibus... *Exp.*: ...mereamur audire in die domini dulcem et ineffabilis iocunditatis uocem illam. venite benedicti percipite regnum. AMEN.

SANT RAMON DE PENYAFORT, *Summa de casibus paenitentiae*

Roma 1600, 1603, 1619; Avinyó 1715; Lió 1718, 1720; Veroma 1744; Roma 1976

II. F. 68a-b. *Inc.*: Quociens cordis oculus nube erroris obductus... *Exp.*: ...presentibus b. barchinonensi episcopo et populus, etc.

AUCTORIS IGNOTI [¿Sancti RAIMUNDI DE PENYAFORT?], *Abiuratio doctrinae valdensium*

Publicada en aquestes pàgines

III. Ff. 68b-76d. *Inc.*: c vm in omnibus fere causis quilibet iuri suo abrenunciare valeat... *Exp.*: ...que corrigenda uiderit uel addenda non inuidenti sed benigno animo corrigat et emendet. *Explicit.*

TANCREDI BONONIENSIS

Summula iuridica de matrimonio

IV. Ff. 76d-101b.

1. Ff. 76d-77a. *Dominica prima aduentus.* Cum appropinquasset ihesus ierosolimam et venisset bethphage ad montem oliueti, etc. Hoc euangelium bis in anno legitur: In adventu Domini et in ramis palmarum...[i quatre línies més avall] ...in ramis palmarum etiam legitur propter facti memoriam, quia tunc res gesta est. In adventu etiam propter facti significationem...

2. F. 77a-c. Ite in castellum quod contra uos est, etc.

3. Ff. 77c-78b. Discipuli fecerunt sicut precepit illis ihesus, etc.
4. F. 78b. Tunc uidebunt filium hominis uenientem in nube cum potestate magna, etc.
5. F. 78c-d. Cum audisset Joannes in uinculis opera Christi, etc.
6. Ff. 78d-79a. Quid existis in desertum uidere, etc.
7. F. 79a-b. Ego uox clamantis in deserto, etc.
8. F. 79b. Parate uiam domini, etc.
9. F. 79c. Erunt signa in sole et luna et stellis, etc.
10. F.79c-d. Sic nos existimet homo ut ministros Christi et dispensatores, etc.
11. F. 79d. Tu quis es, etc.
12. F. 79d-80a. Gaude et letare Syon, etc.
13. F. 80a. Exulta satis, filia Syon, etc.
14. F. 80a. Admirabilis secundum quod deus in duobus, etc.
15. F. 80a. Omnipotens sermo tuus a regalibus sedibus venit, etc.
16. F. 80a-b. Consolamini, pusillanimes, etc.
17. F. 80b. Vespere scietis, etc.
18. F. 80b. Ipse salvabit nos et tunc aperientur oculi cecorum, etc.
19. F. 80b. Joseph, fili David, noli timere accipere Mariam coniugem tuam, etc.
20. F. 80c. Puer natus est nobis, etc.
21. F. 80c. Ecce annuncio uobis gaudium magnum, etc.
22. F. 80d. Cum factus esset ihesus annorum duodecim, etc.
23. Ff. 80d-81c. Nuptie facte sunt in cana galilee, etc.
24. F. 81c-d. Cum autem descendisset ihesus de monte secute sunt eum turbe multe et ecce leprosus, etc.
25. F. 81d-82b. Ascendente ihesu in nauiculam, secuti sunt eum discipuli eius, etc.
26. F. 82b-83a. Simile est regnum celorum homini patrifamilias qui exiit primo mane conducere operarios in uineam suam, etc.
27. F. 83a-b. Exiit qui seminat seminare semen suum, etc.
28. F. 83b-c. Assumpsit ihesus duodecim discipulos suos, etc.
29. F. 83c-d. Conuertimini ad me in toto corde uestro, etc.
30. F.83d. Ductus est ihesus in desertum a spiritu ut temptaretur a diabolo, etc.
31. F. 83d-84a. Et cum ieiunasset quadraginta diebus, etc.
32. F. 84a-c. Sermo magistri Joannis de Alba uilla. Miserere mei, domine, fili Dauid, filia mea male a demonio uexatur, etc.
33. Ff. 84c-85c. Sermo magistri Joannis de Alba uilla. [E]rat ihesus eiciens demonium et illud erat mutum, etc.

34. Ff. 85c-86d. Sermo magistri Joannis de Alba uilla. Abiit ihesus trans mare Galilee, quod est Tyberiadis, et sequebatur eum multitudo magna, etc.

35. Ff. 86d-87b. Sermo magistri Joannis de Alba uilla. Tulerunt lapides ut iacerent in eum, ihesus autem abscondit se, etc.

36. Ff. 87c-87a. Vidi et ecce hostium apertum in celo, etc.

37. F. 89d. *Thema de Trinitate*. Ego sum dominus deus tuus fortis zelotes uisitans iniquitatem patrum in filios, etc.

38. F. 88a. *Thema de Trinitate*. Benedicat nos deus deus noster benedicat nos deus, etc.

39. F. 88a-b. *Dominica j^a post dominicam de trinitate*. Homo quidam erat diues et induebatur purpura et bisso et cotidie epulabatur splendide, etc.

40. F. 88b-d. *Dominica II. Luce XIII*. Homo quidam fecit cenam magnam, etc.

41. F. 89a. *Dominica III. Luce XV*. Quis ex uobis homo qui habet .C. oues et si perdiderit unam ex illis, etc.

42. F. 89a-b. *Epistola Petri I in fine*. Humiliamini sub potenti manu Dei, etc.

43. F. 89b-d. *Dominica IIII. Luce VI*. Estote misericordes sicut et pater meus misericors est, etc.

44. F. 89d-90a. *Dominica V. Luce V*. Cum turbe irruerent ad ihesum ut audirent verbum dei et ipse stabat secus stagnum Genesareth, etc.

45. F. 90a-c. *Dominica VI. Matthei V*. Nisi abundauerit iustitia uestra plus [quam] scribarum et phariseorum, etc.

46. F. 90c-d. *Dominica VII. Matthei VIII*. Misereor super turbam quia ecce iam triduo sustinent me, etc.

47. Ff. 90d-91a. *Dominica VIII. Matthei VII*. Attendite a falsis prophetis, etc.

48. F. 91a-b. *Dominica IX. Luce XVI*. Homo quidam erat dives, qui habebat villicum, etc.

49. F. 91c-d. *Dominica X. Luce XIX*. Cum appropinquasset ihesus ierosolimam fleuit super eam, etc.

50. F. 91d-92a. *Dominica XI. Luce XVIII*. Duo homines ascenderunt in templum, unus phariseus, alter publicanus, etc.

51. F. 92b-c. *Dominica XII. Matthei VII*. Exiens ihesus de finibus tyri venit per sydonem ad mare, etc.

52. F. 92c-93a. *Dominica XIII. Luce X*. Homo quidam descendebat ab iherusalem in ihericho et incidit in latrones, etc.

53. F. 93a-b. *Dominica XIII. Luce XVII*. Factum est dum iret ihesus in iherusalem per mediam Samariam et Galileam, etc.

54. F. 93c-d. *Dominica XV. Matthei VI*. Nemo potest duobus dominis servire, etc.
55. F. 94a-c. Ego ihoel uidi in celo .IIII^{or}. animalia plena oculis ante et retro, etc.
56. F. 94c-95a. *Dominica XVI. Luce VII*. Ibat ihesus in civitatem que uocatur Naym, etc.
57. F. 95a-c. Obsecro uos ne deficiatis in tribulationibus, etc.
58. F. 95c-d. *Dominica XVII. [Matthei XII]*. Accesserunt ad ihesum pharisei et interrogavit eum unus legis doctor, etc.
59. Ff. 95d-96b. Accesserunt ad ihesum pharisei et interrogauit eum unus legis doctor, etc.
60. F. 96b-d. *Dominica XX. Mathei [IX]*. Ascendens ihesus in nauiculam, etc.
61. Ff. 96d-97b. *Dominica XXI. Matthei XXII*. Simile factum est regnum celorum homini regi, etc.
62. F. 97b. *Dominica XXII. Johannes III*. Hora .VIJ. reliquit eum febris, etc.
63. F. 97b-d. *Epistola ad Ephesios VI*. Confortamini [*in fine al man: Hic debet poni sermo de regulo que(!) est in sequenti folio*].
64. F. 97d-98b. Sermo magistri Johannis de Alba uilla. *Dominica XXIII. Matthei XVIII*. Simile factum est regnum celorum, etc.
65. F. 98c-d. *Dominica XXIII*. [*In mg Matthei XXIII*]. Erat quidam regulus cuius filius infirmabatur Capharnaum, etc.
66. F. 99a-b. [*In mg Matthei XXII*]. Abeunt pharisei consilium inierunt ut caperent ihesum in sermone, etc.
67. F. 99b-d. Sermo magistri Johannis de Alba uilla. Ostendite mihi numisma census, etc.
68. F. 99d. Quid me temptatis ypocrite, etc.
69. Ff. 99d-100a. *Ad Philippenses III*. Imitatores mei estote, etc.
70. F. 100a-b. Sermo magistri Johannis de Alba uilla. *Dominica XXV. Matthei IX*. Loquente ihesu ad turbas, etc.
71. F. 100c-b. Mulier paciens fluxum sanguinis, etc.
72. F. 100c-101b. Sermo magistri Johannis de Alba uilla. [*In mg Johannis VI*]. Cum subleuasset ihesus oculos dicit ad philippum, etc.
- IOANNIS DE ALBAVILLA [¿Ioannis HALGRIN DE ABBATISVILLA?], *Sermones*⁷

7. Atribueixo (però només amb doble interrogant) els sermons a Joan d'Abbeville per dues raons: Joan d'Albavilla sembla ésser desconegut o almenys ho és de Johann Baptist SCHNEYER, *Repertorium der lateinischen Sermones des Mittelalters für die Zeit von 1150-1350. Autoren I-J* (Beiträge zur Geschichte der Philosophie und Theologie des Mittelalters. Band XLIII, Heft 3), Münster, Aschendorff 1971, 286-287, on seguint l'ordre alfabètic passa de Johannes Agnelli a Johannes de Albinaco i a Johannes Alich; la segona raó és que l'incipit del primer dels nostres sermons coincideix, tot i les variants,

El volum és escrit per mà única plenament gòtica, sembla italiana, del pas del segle XIII al XIV, de tipus menut, que s'engrandeix cap al final. Escriu dins una caixa d'escriptura de 219 x 128 mm, a dos coronells, separats per 10 mm; 50 línies al foli 13a, 49 al f. 49a, dins marc i ratlles assenyalades; són ben visibles els forats per a la pauta. Lletra negra, només els títols són en vermell. Les caplletres són assenyalades amb una ratlla vermella; també amb tinta vermella són indicats als marges els successius llocs bíblics o les autoritats patristiques esmentats en el text; les pautes per a les rúbriques són de la mateixa mà del copista.

També ho són moltes notes, com, per exemple, la del marge intern del f. 6a, que fa referència al text corresponent a la rúbrica *Dictum de iudeis et paganis. Nunc dicendum est de hereticis et ordinatis ab eis*, i es troba a l'altura del final del paràgraf: «Sed nonne audiet eos ecclesia, que nulli claudit gremium redeunti? Utique quoad fidem et sacramenta, .c. De summa trinitate; sed quoad bona recuperanda non debent audiri, ut in predicta, Ad abolendam»⁸; l'esmentada nota marginal diu: «Questio. Require in ultimo Summe quomodo debet recipi hereticus: 'Quociens cordis oculus, etc'». Aquesta nota, unida el fet del canvi de composició dels plecs justament a partir de l'indicat darrer quadern de la *Summa de paenitentia* (aquest és l'últim constituït de sis fulls doblats, els altres seran de cinc), potser justificaria la interpretació que, tot i ésser escrit per una sola mà, el volum respongué a dues intencions successives, la primera hauria estat la de limitar-se a l'obra de sant Ramon de Penafort i a l'abjuració, i la segona a completar-ho amb la *Summa Tancredi* i amb els sermons, sembla de Joan d'Abbéville.

Un altre afegit important escrit pel mateix copista és el que es troba en el marge inferior dels ff. 23v-24r, relacionat amb el text del llibre segon, subtítol *De raptoribus, predonibus et incendiariis* (f. 21d). Diu

---

amb el paral·lel del volum de sermons de Joan Halgrin d'Abbéville conservats en el ms. Vat., Borgh. 6, f.2^b: «Cum appropinquasset Jesus. Evangelium istud deservit duabus dominicis: dominice in ramis palmarum quantum ad sensum et factum historicum et prime dominice adventus quantum ad sensum et factum allegoricum...», incipit que coincideix, en la part copiada, amb el que dona SCHEYER, *loc. cit.*, 510, núm. 3: i tercera, perquè molts dels temes evangèlics dels nostres sermons coincideixen amb els del volum manuscrit acabat d'esmentar: són els dels nostres números següents: 1, 6, 7, 10, (11?), 22, 23, 24, 25, 26, 27, 30, 32, 33, 34, 35, 39, 40, 41, 42, 43, 44, 45, 46, 47, 48, 49, 50, 51, 53, 54, 56, 57, 58, 60, 61, 63, 65, 66, 67, 69 i 72. Crec, doncs, que es pot plantejar seriosament la hipòtesi de si alguns almenys dels sermons del Sessor. 15 s'han d'atribuir a Joan Halgrin d'Abbéville.

8. Aquest petit fragment es troba en la recent edició de la *Summa de paenitentia*: S. RAIMUNDUS DE PENNAFORTE, *Summa de paenitentia*, curantibus Xaverio OCHOA et Aloisio Díez (Universa Bibliotheca Iuris. Volumen I. Tomus B), Roma, Commentarium pro religiosius 1976, 325, núm. 8.

així: «Consulendum est clericis Romam euntibus causa absolutionis vel dispensationis:

primo, quod agant dignam penitentiam pro peccatis suis;

secundo, quod ostendant factum suum episcopo et quod inpetrent ab eo super negotio quo vadunt;

tertio, cum Romam venerint, quod postulent indulgentiam et absolutionem de omnibus excommunicationibus, narrando illas quas reducunt ad memoriam; de illis, et de omnibus aliis, quas non memorantur, generalem petentes absolutionem;

quarto, quod petant a papa generalem dispensationem de omnibus irregularitatibus, tam de illis quas habent in memoria, quam de aliis, de quibus non reminiscuntur;

quinto, quod papa concedat eis in susceptis ordinibus [f. 24r] ministrare;

sexto, quod possint ad non susceptos promoveri;

septimo, quod possint licite promoveri ad omnes dignitates;

octavo, quod inpetrent litteras a papa ad suum episcopum continentes dispensatum esse cum eis in omnibus, ut supra dictum est.

Et quilibet clericus, qui Romam debet ire, portet secum istas petitiones scriptas in quadam cartula ob memoriam, quia forte erit ei bonum».

Hi ha notes posteriors de diverses mans, escrites amb tipus diversos de lletra gòtica cursiva. Una mà moderna escriví en els marges superiors dels ff. 44v-45r l'alfabet grec i potser el seu nom també amb lletres gregues; i en el f. 45r, en llatí: «Heu, qui dixit amor, melius dixisset amaror». La darrera pàgina (f.101v) és escrita amb anotacions diverses de lectura difícil.

Els elements que hom ha pogut detectar a través d'aquesta descripció assenyalen tots vers un exemplar molt primitiu. No dic que l'actual volum Sessor. 15 sigui molt primitiu, car tot fa pensar que és una còpia, segurament feta per un escriptor italià que ja no sabia llatí en el pas del segle XIII al XIV. Però l'exemplar, del qual l'actual volum fou copiat de forma més o menys directa, sembla que era molt primitiu. Les dues notes a les quals ens acabem de referir ho confirmarien, com també la fórmula d'abjuració exigida pel bisbe de Barcelona Berenguer de Palou i anterior a l'establiment dels més primitius procediments inquisitorials, el fet que la *Summa de matrimonio* no sigui la del mateix sant Ramon de Penyafort, ans la de Tancred de Bolonya anterior a aquella, i el conjunt de sermons, sembla, de Joan Halgrin d'Abbéville, legat papal⁹ a la Pe-

9. Sobre aquesta legació, hom pot veure el llibre de Peter LINEHAN, *The Spanish*

nínsula Ibèrica amb el qual Penyafort col·laborà, i president del gran concili provincial de la Tarraconense celebrat a Lleida el 1229.¹⁰

Dins aquest marc de conjunt, examinarem ara el segon dels textos individuals.

Anàlisi de l'abjuració

La primera de les notes marginals esmentada i transcrita fa referència explícita a la fórmula publicada en aquestes pàgines, cosa que demostra que la dita fórmula d'abjuració no fou copiada després de la *Summa de paenitentia* perquè així es va escaure, ans seguint un pla editorial ben premeditat, com a complement i il·lustració d'una pàgina de la mateixa. De més a més, consta que una almenys de les vegades en què fou oficialment emprada, l'abjuració fou formulada davant un bisbe de Barcelona, el nom del qual començava amb la lletra B i era contemporani d'un papa que es deia Honori (papa que no podia ésser altre que Honori III (1216-1227) i bisbe que no podia ésser altre que Berenguer de Palou, 1212-

---

Church and the Papacy in the Thirteenth Century (Cambridge Studies in Medieval Life and Thought, 4), Cambridge, University Press 1971, XVIII i 390 pp., en particular els capítols II-IV, pp. 20-100; n'hi ha traducció castellana, *La iglesia española y el papado en el siglo XIII*, Salamanca, Universidad Pontificia 1975, LVI i 319 pp.

10. La importància del volum, desconegut fins ara dels estudiosos de sant Ramon de Penyafort, resulta confirmada per la constatació següent: Amedée TEETAERT, «*Summa de matrimonio*» sancti Raymundi de Penyafort, dins «*Jus Pontificium*», IX (1929), 54-61, 228-234 i 312-322, després d'haver enumerat: a) els manuscrits que només copien la *Summa de matrimonio* (230-231); b) els més significatius d'aquells que tenen quelcom entremig de les dues summes (mai de la importància de la nostra abjuració) (232-234); c) i els tres que, en comptes de la *Summa de matrimonio* del mateix sant Ramon, tenen la de Tancredo di Bologna com a quarta part de la dita *Summa* (318-319: Praga, Biblioteca de la Universitat, cod. XIV.G.48; Assís, Biblioteca Comunale, ms. 643; i París, BN, lat. 13466), ni esmenta entre els primers la *Summa de matrimonio* copiada amb bella lletra humanística en el ms. de Roma, BN, Sessor. 133, ni entre els altres el nostre Sessor. 15. No es tracta, doncs, únicament de completar unes llistes, sinó de presentar un exemplar que ofereix un text arrodonidor de la *Summa de paenitentia*, cosa que no sembla trobar-se en cap altre exemplar, almenys a judicar per les dades fornides per Teetaert, posteriorment no completades, car els editors de la *Summa...* per a la «*Universa Bibliotheca Iuris*» no semblen conèixer-ne d'altres; cf. S. RAIMUNDUS DE PENNAFORTE, *Summa de matrimonio. Decretales novae. Responsiones ad dubitabilia. Quaestiones variae canonico-pastorales. Summula de consanguinitate et affinitate*, curantibus Xaverio OCHOA et Aloisio DIEZ (Universa Bibliotheca Iuris. Volumen I. Tomus C), Roma, Commentarium pro religiosus 1978, CXX-CXXII; la *Summa Tancredi* tingué almenys dues edicions: Colònia, Johannes Birckmann 1563 i Göttingen 1841, a cura d'A WUNDERLICH; hom pot veure l'estudi que li dedicà Ferran VALLS i TABERNER, *Intorno alla «Summa de sponsalibus et matrimonio» del maestro Tancredi da Bologna*, dins «*Rivista di Storia del Diritto Italiano*», XI (1938), 367-382.

1241)¹¹ i que figura en el text de l'abjuració com a «pare i pastor» dels abjurants, els quals, per tant, pertanyien al bisbat de Barcelona. El jurament fou fet, en conseqüència, durant els anys de pontificat d'Honorí III, per tant entre el 1216 i el 1227.

La nostra abjuració, de més a més, no hauria estat a Barcelona un fet esporàdic, ans es trobaria dins una trajectòria que no es tallà amb la pujada d'un nou papa al soli pontifici, ans continuà fins a la mort del dit Berenguer de Palou amb la preparació del primer cos de normes jurídiques per als processos 'in causa fidei' o inquisitorials, cos que, per la defunció del bisbe esmentat, no fou promulgat per ell mateix, ans fou fet públic durant la seu vacant barcelonina pel metropolità de Tarragona, Pere d'Albalat, sota el nom del qual ha passat fins als nostres dies.¹²

El *Quotiens cordis oculus* és document, si no m'erro, clarament incom-

11. Que només es pot tractar de Berenguer de Palou resulta ben clar comparant la llista de papes i la de bisbes de Barcelona i constatant que cap bisbe de Barcelona no tenia nom començar amb B en temps de cap papa Honorí. En temps del primer, en efecte (625-638), foren bisbes de Barcelona Sever (621-633) i Oia (634-638); en temps d'Honorí II (1124-1130) era bisbe de Barcelona Sant Oleguer (1114-1137); en temps d'Honorí III (1216-1227) n'era Berenguer de Palou (1212-1241); i en temps d'Honorí IV (1285-1287) el bisbe de Barcelona era Guerau de Gualba. No hi pot haver, doncs, cap dubte sobre la identitat de papa i de bisbe esmentats en la fórmula. Però no he sabut trobar cap referència a aquesta activitat del dit bisbe, important també per allò que hom pot veure en la nota següent, en les pàgines que li dedica Sebastián PUIG Y PUIG, *Episcopologio de la Sede Barcinonense. Apuntes para la historia de la Iglesia de Barcelona y de sus prelados* (Biblioteca Històrica de la Biblioteca Balmes, 1/1), Barcelona, Biblioteca Balmes 1929, 183-199.

12. Ho fa constar explícitament la introducció al dit cos documental: «Cum nos Petrus, miseratione Divina archiepiscopus Tarrachonensis, inquisitionem inceptam per bonae memoriae Berengarium Barchinonensem episcopum contra haereticam pravitatem in civitate Barchinonensi [de voluntate Capituli, sede vacante], vellemus effectui mandare...», Ferran VALLS I TABERNER, *El diplomatarí de Sant Ramon de Penyafort*, dins «Analeccta Sacra Tarraconensia», V (1929), 249-304, en concret 254. Aquesta edició era realitzada a base del text publicat per d'altres autors. Posteriorment, Antoine DONDAINE, *Le Manuel de l'Inquisiteur (1230-1330)*, dins «Archivum Fratrum Praedicatorum», XVII (1947), 85-194 n'ha assenyalat còpies manuscrites a Dôle, Bibliothèque Publique, ms. 109 (97 i 131-132), i a París, Bibliothèque Nationale, lat. 14579, i *Collection Doat*, 36 (97, nota 40); i tres d'altres, en les quals, treta la introducció, tot el cos dispositiu ha estat integrat en un conjunt més extens: Vat. lat. 3978; Vac., Ottob. lat. 1761; i Dublin, Trinity College, C. 5. 19 (108). Uns quants anys més tard, desconeixent l'edició de Valls, tornà a publicar aquell text, amb variants considerables, Kurt-Viktor SELGE, *Texte zur Inquisition* (Texte zur Kirchen- und Theologiegeschichte, 4), Gütersloh, Gerd Mohn 1967, 50-50. Això no obstant, no seria just de pensar que el cos de normes inquisitorials nasqué com per generació espontània, de cop i volta; existí una preparació sobre la qual hom pot veure Winfried TRUSEN, *Der Inquisitionsprozess. Seine historischen Grundlagen und frühen Formen*, dins «Zeitschrift der Savigny-Stiftung für Rechtsgeschichte. Kanonistische Abteilung», CV/LXXIV (1988), 168-230.

plet, extrem ben clar, si hom es fixa en el començament del paràgraf [V]: «Hanc autem fidem, ut dictum est, publice profiteamur...», professió de fe que clarament manca i que no pot ésser confosa amb l'abjuració de les cinc formulacions negatives de l'apartat [II]. Que el document complet havia de tenir una part positiva de confessió de fe ho confirmen tant els textos paral·lels de Duran d'Osca, dins INNOCENTII III, *Regestorum lib. XI, CXCVI: Archiepiscopo et suffraganeis Terraconensis Ecclesiae. De negotio Durandi de Osca et sociorum eius*, ML, 215, París 1855, 1510-1513; i de Bernat Prim i Guillem Arnau, dins INNOCENTII III, *Regestorum lib. XIII, XCIV: Universis archiepiscopis et episcopis ad quos litterae istae pervenerint. De negotio Valdensium conversorum*, ML 216, París 1855, 289-293; com també el cos de prescripcions inquisitorials al qual és dedicada la nota anterior, en el qual, igual com sembla que era en el nostre cas, trobem primer l'abjuració i immediatament després la confessió de fe, VALLS, *El Diplomatarium...* (citada en la nota 12), 257. Potser la part positiva o professió de fe no fou transcrita perquè era fàcilment trobable, ja que no havia de contemplar tantes variants com la part negativa, que s'havia d'atendre a cada forma d'heretgia en concret.¹³

13. Assenyalem, en canvi, l'existència d'una professió de fe de Valdés, sense abjuració, a Madrid, Biblioteca Nacional, ms. 1114, estudiada i publicada per Antoine DONDAINE, *Aux origines du Valdésisme. Une profession de foi de Valdès*, dins «Archivum Fratrum Praedicatorum», XVI (1946), 191-235; el text de la professió de fe és a les pàgines 231-232; cf. Christine THOUZELLIER, *La profession trinitaire du vaudois Durand de Huesca*, dins «Recherches de Théologie Ancienne et Médiévale», XXVII (1960), 267-289.

D'altra banda, abjuració i professió de fe no eren els únics elements que entraven en una reconciliació per heretgia. Hi entrava la penitència pública (i en aquestes pàgines d'ATCA, I (1982), 47-78 en tenim una mostra, tot i que el mancament no fos d'heretgia), tal com consta en el cos documental al qual ens hem referit en la nota anterior, *loc. cit.*, 259, XII, «Credentes autem...»; en donarem una altra prova, datada no gaires anys després a Narbona, també en cas de valdesia, a fi de facilitar la comparació entre les dues imposicions de penitència. El document inquisitorial és copiat del Vat. lat. 4265, ff. 130v-131r: «*De crucibus imponendis*. (U)niversis xristifidelibus presentes litteras inspecturis, frater Ferrarius et frater Petrus Duranti, inquisitores heretice pravitate in provincia narbonensi et Albiensi et Ruthenensi, Mimatensi et Anicensi diocesibus auctoritate apostolica constituti, salutem in Domino sempiternam. [f. 131r]

«Quoniam talis mulier, latrrix presentium, sicut ex eius confessione propria coram nobis in iudicio facta comperimus, dedit et misit Valdensibus panem, vinum, fructus, numos et alia, multotiens sermones et doctmata Valdensium praedificantium et dicentium quod iurare simpliciter et occidere quamquam pro iustitia est peccatum, in domo sua Valdenses multo tempore receptavit; cuidam mulieri Valdensi camisiam filie sue defuncte dedit et cum Valdensibus in eadem mensa familiariter comedit et bibit de hiis que ipsi benedixerant more suo; a mulieribus Valdensibus infirmanti sibi Evangelium sancti Johannis et quodcumque vult legi supra capud permisit. Insuper Valdensibus et eorum erroribus, sperans se salvari firmiter per eos, credidit multis annis.

L'abjuració o part negativa arribada fins a nosaltres troba alguna de les seves frases en la *Summa de catharis et leonistis seu pauperibus de Lugduno*, de Rainero Sacconi;¹⁴ però, mirada en el seu conjunt, el text que li és més pròxim i en el qual sota redacció diversa es troben tots els punts ací refusats és la confessió de fe de Bernat Prim i de Guillem Arnau del 1210, a la qual ens acabem de referir.¹⁵

En el capítol dedicat a *La valdesia catalana* dins el seu llibre *Els heretges catalans*, Jordi Ventura i Subirats afirmava l'existència de valde-

---

«Nos, Illius inherentes vestigiis, qui neminem vult perire, eidem mulieri, sponte ad sinum sancte Romane ecclesie revertenti, hereticam labem penitus abiurantis ac demum absolutionis beneficium iuxta formam ecclesie assecute iniunximus ut in detestationem erroris veteris duas cruces coloris crocei, longitudinis duorum palmorum et dimidii, latitudinisque duorum et in se trium digitorum habentes amplitudinem portet in superiori veste perpetuo, unam anterius in veste et in pectore, aliam posterius inter scapulas; vestis, in qua cruces portaverit, coloris eiusdem nequaquam habens. Intersit, dum vixerit, misse et vesperis ac sermoni generali, si fiat in villa in qua fuerit, nisi impedimentum habuerit, sine fraude; processiones, vero, per septennium sequatur inter populum et clerum virgas longas in manu alte portans et ei, qui processioni pre fuerit, in statione aliqua se presentans, exponatur populo quod propter ea que contra fidem commisit penitentiam illam agit. Visitet quoque anno presenti limina Sancte Marie de Podio et sequenti Beati Egidii et tertio Beate Marie de Montepessulano, quarto vero et quinto Beate Marie de Servilhano. Et in singulis peregrinationibus [f. 131v] supradictis ei, qui pre fuerit ecclesie quam visitaverit, presentes litteras nostras, quas ipsam habere volumus et portare, ostendere teneatur et eiusdem prelati de sua peregrinatione ibidem debito modo perfecta testimoniales nobis litteras reportare.

«Eapropter, karissimi, vos rogamus quatenus, si predictam talem has nostras habentem litteras crucesque portantem et ea servantem que iniunximus ei, ac per omnia catholice conversantem inveneritis, occasione illorum que per illam contra fidem superius commisisse meminimus, nullatenus molestetis nec sustineatis ab aliis molestari. Sin autem secus facientem seu etiam attemptantem videritis, ipsam tamquam periuram, excommunicatam, culpisque astrictam prioribus habeatis. Ex tunc, enim, et reconciliationem sibi factam et misericordiam eidem non prodesse decernimus et tam ipsam, velud hereticam, quam omnes qui eam scienter aut receperint aut defenderint aut aliter ei consilium aut auxilium vel favorem impenderint, velud hereticorum fautores, receptatores, defensores, excommunicationis vinculo auctoritate qua fungimur innodamus.

«Datum Narbone, ydus maii, anno Domini M CC XLIII.»

14. «Item quod non licet iurare in aliquo casu, et hoc ideo esse mortale peccatum. Item quod potestates seculares peccant mortaliter puniendo malefactores», *Summa Fratris Raynerii de Ordine Fratrum Predicatorum de Catharis et Leonistis seu Pauperibus de Lugduno*, ed. François SANJËC, dins «Archivum Fratrum Praedicatorum», XLIV (1974), 43.

15. Vegeu les frases següents:

1). «...potestatem saecularem secundum leges officium suum in malefactores peragentem non iudicamus, neque ob hoc damnandam esse dicimus vel credimus», col. 291 D = [II. 5]

2). «...iurantes tamen ex deliberatione causa necessitatis cum veritate et iustitia, non

sos catalans, tot i el silenci documental.¹⁶ Si la nostra identificació doctrinal no és equivocada, finalment el silenci documental s'ha trencat i, doncs, podem afirmar que hi hagué almenys dos valdesos catalans. I dic

culpamus, neque propter hoc credimus condemnandos», col. 292 A i «...necnon etiam juramentum in quolibet articulo sub Ecclesiae forma factum peccatum esse mortale», col. 292 C = [II. 4]

3). «...soli Deo esse obediendum, et si homini, soli justo, qui Deum habet in se, ac licere laico ac litterato [*sic!*; ¿illiterato?] sine licentia cuiuslibet hominis praedicare, bonumque laicum conficiendi eucharistiam potestatem habere», col. 292 C = [II. 3]

4). «...malum autem sacerdotem nequaquam [*habere potestatem conficiendi eucharistiam*] et eius orationes aut missas vivis vel mortuis non proficere», col. 292 C = [II. 2]

5). «...ac Romanam Ecclesiam nequaquam Ecclesiam Dei esse», col. 292 C = [II. 1], INNOCENTII III, *Regestorum Lib. XIII, XCIV: Universis archiepiscopis et episcopis ad quos litterae istae pervenerint. De negotio Valdensium conversorum*, ML 216, París 1855, 298-293.

Un resum de la doctrina valdesa bàsicament idèntica amb la nostra es troba en la *Manifestatio haeresis Albigensium et Lugdunensium*, del ms. de Reims, Bibliothèque Municipale, 495, publicada per Antoine DONDAINE, *Durand de Huesca et la polémique anti-cathare*, dins «Archivum Fratrum Praedicatorum», XIX (1959), 228-276, en concret 271, línies 107-126. Justament la coincidència de doctrines m'ha inclinat a qualificar de «valdesos», ja en el títol, el matrimoni barceloní.

Hom pot veure l'estudi doctrinal sobre l'evolució de les posicions en aquells primers decennis del segle XIII en Santiago del CURA ELENA, *La potestad de consagrar la Eucaristía en el proceso evolutivo de los valdenses medievales*, dins «Burgense. Collectanea Scientifica», 24 (1983), 95-191; del mateix autor, *Doctrina y praxis eucarística de los valdenses medievales*, dins «Diálogo Ecuménico», XVIII (1983), 5-46; i *Fuentes para el estudio de los valdenses medievales*, dins «Compostellanum. Sección de Ciencias Eclesiásticas», XXIX (1984), 97-123.

El conjunt d'aquestes dades em fa adonar que damunt una doctrina comuna a diverses escoles càtares (la relativa a la il·licitud del jurament i a la manca de dret de l'autoritat civil sobre la vida i la mort dels súbdits), la valdesia subratllava fortament els aspectes eclesiològics: negació de l'estructura visible de l'Església d'aquest món i identificació, amb totes les conseqüències, entre Església i santedat personal (un element impossible de constatar); que el problema preocupava i no sols en relació als heretges n'és prova el text copiat en temps més o menys contemporani en un manuscrit de Sant Cugat, el 55, ara a Barcelona, Arxiu de la Corona d'Aragó: «Quidam sacerdos occulta haeresi maculatus inpetitur, convincitur et dampnatur... Primo queritur si occultus hereticus eucharistiam consecrat», pàgines que han estat suara publicades per Gérard FRANSEN, *États différents d'une même Question disputée*, dins «Zeitschrift der Savigny-Stiftung für Rechtsgeschichte. Kanonistische Abteilung», CV/LXXIV (1988), 155-162.

16. «...el fet de no haver trobat mai cap menció dels valdesos als documents de cancelleria que hem manejat, ens portà a la conclusió que la seva importància mai no fou gran i la seva influència encara menor. No obstant això, els valdesos catalans existiren», *Els heretges catalans*. Carta-pròleg de Miquel BATLLORI (Biblioteca Selecta, 348), Barcelona, Editorial Selecta 1963, 84-85 cf. també, del mateix autor, *La valdesia de Catalunya*, dins «Boletín de la Real Academia de Buenas Letras de Barcelona», XXIX (1961-1962), 275-317.

dos, perquè si comparem el document narbonès transcrit en la nota 13, en el qual la consistència social de la valdesia és clara i contundent, amb el nostre, el silenci segueix essent total en quant a l'existència d'una xarxa social valdesa. També és veritat que del dit silenci no es pot deduir que només fossin dos els valdesos barcelonins d'aquells anys, car tan petit nombre no encaixaria amb el fet que el bisbe Berenguer de Palou elaborés tot un cos jurídic, el primer, per a la repressió de l'heretgia. Per això, cal esperar altres possibles aportacions de fonts inèdites.

Mentrestant, però, i després de tot allò que acabem de dir, sembla arribat el moment de posar punt final a les consideracions introductòries i de llegir directament l'abjuració barcelonina.

Roma, abril 1992

APÈNDIX

[FORMULA PUBLICAE ABIURATIONIS DOCTRINAE VALDENSIUM]

(Roma, Biblioteca Nazionale, Sessor. 15, f. 68^{a-b})

[I]. Quociens cordis oculus nube erroris obductus superne illustrationis lumine fit serenus, magna cum cautela nitendum est ne latenter actor scismatis irruat et ab unitatis radice eos, qui ad eam reversi fuerint, telo interni erroris abscondat. Et ideo, postquam nos, H. et talis^a coniuges, compertis erroribus, quibus laqueati et captivi a diabolo tenebamur, prona et spontanea voluntate ad unitatem sacro sancte Romane ecclesie eiusdemque sedis apostolice divina gratia duce reversi sumus; ne, non pura mente sed simulate reversi existimemur, abnegamus et reprobamus omnes hereses et sectas, que contra unitatem Romane ecclesie mencuntur.

[II.1]. Et specialiter ac nominatim abnegamus et reprobamus heresim illam, qua, diutina ac tenebrosa caligine obcecatis^b videlicet, que nititur asserere Romanam ecclesiam non esse caput nec ei obediendum nec fidem nec doctrinam eius tenendam, utpote que nec habet ligandi potestatem aliquam nec solvendi. Que asserit etiam, per consequens, de omnibus inferioribus archiepiscopis et episcopis et ceteris prelatis.

[II.2]. Item, asserit quod nullus presbiter peccator, quantumcumque fuerit ordinatus ab episcopo terreno et puro homine, potest conficere corpus Christi in altari, nec verba prolata ab ipso aliquid operantur, immo sicut ante, ita et post talem sanctificationem est purus panis materialis et corruptibilis et nihil^c aliud, nisi forte aliquis iustus acciperet in ore suo de manu illius, quia tunc in ore iusti inciperet corpus Christi.

[II.3]. Item, asserit quod quilibet fidelis et iustus, quantumcumque simplex laicus et illiteratus, faber, textor, pelliparius vel similis, quamvis numquam fuerit ab episcopo terreno et puro homine ordinatus, potest conficere verum corpus Christi, quia talis est a Christo episcopo ordinatus.

[II.4]. Item, asserit quod quicumque iurat, etiam veritatem quam scit et pro necessitate sua vel proximi sui, peccat mortaliter et non potest salvari absque penitentia.

[II.5]. Item, quod reges et alie potestates, principes vel iudices seculares, si faciendo iustitiam suspendant latrones, occidant homicidas, crement hereticos vel infligant penas alias corporales, mortaliter peccant et non possunt salvari absque penitentia.

[III]. Hanc heresim cum predictis erroribus et omnes alias hereses, quocumque nomine censeantur, iterum abnegamus et reprobamus, promittentes sub anathematis obligatione B[erengario], Barchinonensi episcopo, patri et pastori nostro, et successoribus tuis, et per te sancto Petro, apostolorum principi, et beatissimo pape Honorio, vicario Ihesu Christi, qui nunc presidet sancte Romane ecclesie, et successoribus eius, nos numquam quorumlibet suasionibus vel

quocumque alio modo, ad heresim, de qua Redemptoris nostri gratia erepti sumus, vel aliquam aliam, quam nos intelligamus esse heresim, vel contra Romanam ecclesiam reversuros, sed semper nos in unitate catholice sancteque Romane ecclesie et in Romani pontificis communionem per omnia mansuros.

[IV]. Unde iurati dicimus per Deum omnipotentem et hec sancta quatuor [f. 68^b] evangelia corporaliter manibus nostris^d tacta, nos in unitate, sicut diximus, ecclesie, ad quam, Deo propitio, sumus reversi, et in communionem Romani pontificis et aliorum prelatorum nostrorum, qui pro tempore fuerint, in fide et doctrina^e Romane ecclesie semper et sine dubio permanere.

Si autem, quod absit, ab hac nos unitate aliqua excusatione vel argumento dividerimus, periurii reatum incurrentes, eterne pene obligati inveniamur^f et cum auctore scismatis habeamus in futuro seculo portionem.

[V]. Hanc autem fidem, ut dictum est, publice profiteamur, rogantes et mandantes tali, notario, quatenus de hoc publicum faciat instrumentum testesque rogamus subscribere.

Factum est hoc anno, etc., tali die, etc., in tali loco, etc., presentibus B[eren-gario], Barchinonensi episcopo, et populo,^g etc.

a *ms* tales b *ms* deest verbum ut detenti sumus c *ms* nichil d nostris *ead man*
add in *mg sup* e *ms* doctrine f *ms* inveniamus g *ms* populus